

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՊԱՏՃԱՌՔ

ՎԵՐԱԴԱՐՁԻ

ԵՐԻՑ ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՅՄ ՀԱՅՈՑ

ՍԱՐԳՍԻ, ԳՍԲՐԻԷԼԻ ԵՒ ԱՄԲՐՈՍԵԱՅ

ՀՆԴ ՀՈՎԱՆՆԱԻ

ԼՈՒՍԱԿՈՐԶԱԿԱՆ ՍՈՒՐԲ ԱԹՈՌՈՅ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵԼԵՑԻՈՅ

Անցեալ տարուան վերջերը մեր այս մականուամբ հրատարակած տետրակը կըլիշէն անշուշտ ընթերցողը: Կարդացողներուն բազմութեանը համեմատ յոյժ սակաւաբիւ եկան տպագրեալ օրինակները: Էնթիէմեանց Աւետիք Աղային վերջին բոլորէն կիմանամք որ բոլոր Տփլիսի մեր սիրելի ու ազգասէր եղբարց հազիւ երկու երեք օրինակ բաժին ընկեր է, մինչ զի հարկադրուէր Էն նորէն տպել որ փափաքողաց ծարաւն անցունեն:

Մեր միւս բոլրակիցներէն կիմանամք որ գրեթէ ամեն տեղ նոյն փափաքն ունին ազգայինը, նոյն իսկ Պօլսոյ մէջ, ուր հարկաւոր օրինակ դրկած էինք: Արդ որպէս զի իրենք Էս ջատիպուին ըստ օրինակի Տփլիսեցի եղբարց վերստին տպելու աշխատութիւնն յանձն առնուլ, հարկ համարեցանք Աղանոյս մէջ հրատարակել զայն, մանաւանդ որ մեր բովի օրինակներն Էս հատած ըլլալով՝ չենք կրնար ազգասիրաց բաղձանքն լեցունել. Էս երկրորդ՝ որ ԿԱՐԵՒՈՐ ԷՍ ԱՒԵՏԱԿՈՐ յաւելուած մը ունիմք ընելու, զոր արժանի է որ ՄԱՍՆԱՅ ԱՒԵՏԱԲԵՐՆ Հայաստանեայց աւետարանէ:

Այսպիսի ժամանակ մը որ ազգերն իրենի խոր բնոյ արբընալով՝ աշուրները կըղարձեն՝ որպէս միշտ՝ առ Աստուած հարցն խրոց, Էս միանգամայն գուարբագին յուսով մը կընայի առ արշալոյսն զիտութեան Էս քաղաքակրթութեան, այսպիսի ժամանակ մը որ Հայաստանեայց սուրբ Եկեղեցւոյ վարատական բայց հաւատարիմ որդիքը աշխարհիս ամեն կողմէն՝ տաք սրտով ու մատկրութեամբ հոգով առ Էս կըղիմեն իրեն. ի մի միայն կեղծոն միութեան ազգասէր սրտից, — այսպիսի ժամանակ մը կըսեմ, որ ազգային Եկեղեցւոյ ուղղափառ դասանութիւնը, Էս ազգիս Հայոց ընտիր յատկութիւնները օրէ օր աւելի պայծառանալու վրայ են նաեւ օտար ազգաց առջեւ, — ամենայն կերպով իրաւացի, օգտակար ու հարկաւոր կընանչնամք տեղեակ ընել մերազնեայ եղբայրները այն ամենայն բարոյական Էս կրօնական շարժմանց Էս դիպումնոց՝ որ շատ Էս կամ սակաւ արժանի են իրենց մտադրութեանը, մանաւանդ երբ այն պատահմանց մէջ գտնուող զլխաւոր անձինքը մեք ենք, Էս ազգային օրագիրք սկսել են անոնց վրայ խօսել:

Աշխարհիս վրայ գործ մը չենք տեսներ որ առանց պատճառի ըլլայ, Էս մինչեւ որ պատճառը չգիտնամք՝ գործոյն ինչ ըլլալն անկարելի է որ ուղղութեամբ հասկընամք: Ուստի զարմանք չէ տեսնելն որ շատ մարդիկ՝ գործողութիւն մը պատահելուն պէս կըղատեն, ու կըզովեն կամ կըպարտան զայն՝ առանց պատճառը քննելու, Էս մեծապէս կըսխալին. հարկ է անոնց սխալմունքն որբափ որ կարելի է ուղղել՝ գործն ու պատճառը ճշգրտութեամբ մէջ բերելով:

Այս տարի, (1856) այս օրերս ալ պատահեցաւ ազգային գործողութիւն մը՝ շատին մտադրութիւնը զբաւող կամ հետաքրքրութիւնը շարժող (ինչպէս որ անցեալ տարի ալ սոյն առնենք Մուրատեան վարժարանին վերջի դիպումներն ամենուն խօսակցութեանը նիւթ եղեր էին). այս ինքն երկից վարդապետաց՝ երբեմն Մխիթարեանց՝ Հոռովմայ արժոյն իրաւասութեանէն զատուելով ելլելով՝ սրբոյ Լուսաւորչին մերոյ արժաւակայ Էս ժառանգորդ Սրբազան Կարողիկոսին իրաւասութեանն տակ մտնելը: Այս է ահա աշխարհածանօր գործողութիւնը: Ի՞նչ է արդեօք այս գործողութեան պատճառը: — Կըփոխամք մեք առաջին ըլլալու որ զայն Էս լիով բացատրեմք՝ ի հմտութիւն Էս ի շնորհիւն մտաց ներկայ համազգեսց, Էս յիշատակ ապագայից. վասն զի գիտեմք որ այս բացատրութեան իրաւամբ կըսպասեն մեզմէ թէ Լուսաւորչական ազգայինք՝ ընդ որս բոլորովին միացանք, թէ հոռովմեականք՝ յորոց զատուեցանք. Էս թէ անոնք որ թաւտ օտարազգի են՝ բայց ինչ Էս իցէ երեսիկ դիպում մը որ պատահի մեր ազգին մէջ՝ իրաւացի հետաքրքրութիւն մը ունին խմանալու:

Ա.

Հայոց ազգիս զլխուն եկած ողբալի բշտառութեանց մէջ ամենէն մեծը՝ ոչ անոր աշխարհիս ամեն կողմը ցրուած ըլլալը կըկարծեմք, ոչ հայրենի երկրին աւերմունքները, ոչ լեզուին պղտորութիւնն, ոչ նիւթական աղքատութիւնը, ոչ տասնընիւնգ քսան միլիոնէն չորս հինգ միլիոնի իջնելը, ոչ, ոչ. հապա մեր ազգին բշտառութեանը ամենամեծ պատճառ կընանչնամք ներքին Էս կրօնական երկպառակութիւնները, որով օր ըստ օրէ տկարացեր՝ նուազեր՝ ցրուեր՝ օտար ազգաց մէջ ընկղմեր, Էս անմիարանութեան պծալի պարսաւին արժանի տեսնուէր է:

Տարակոյս չունիմք որ մեր համազգի եղբայրները՝ ինչ դուռնանքի տէր ալ ըլլան, կըվկայեն խօսքերնուս ճշմարտութեանը, Էս կընրեն մեզի ցաւալի խորհրդածութիւն մը միայն աւելցնել երկու խօսքով՝ թէ այն է զարմանալին որ այս կրօնական կոխներն ու բաժանմունքները ոչ թէ ազգիս՝ հերանոսութեան խաւարին մէջ ընկղմած առնենք կըպատահին, այլ քրիստոնէութեան յոյսը արեգական պէս պայծառ կըրպով անոր վրայ զարկած ժամանակը, Էս այն մայր Եկեղեցւոյն մէջ՝ ուր որ շող աստուածն-

դէն ի Հօրէն լուսոյ ծագեաց, եւ որոյ որդիքը իրաւամբ կրպարծին իբրեւ որդիք լուսոյ եւ որդիք տուրնջեան: Բարեւ. այսպէս ուրեմն Աւետարանն սուրբ, որ աղբիւր է անապակ սիրոյ եւ երանաւետ խաղաղութեան, գործիք եղեր է նաեւ մերագնեայց ձեռքը, — ինչպէս նաեւ ուրիշ շատ քրիստոնեայ ազգաց, — տնհաշտ ատելութեան եւ անդադար կոռուոյ եւ խռովութեան իրարու դէմ: Կարծես քէ նկարագրէ միայն հասկըցուներ է Քրիստոսի Տեառն մերոյ ցաւագին սրտիւ. գուշակածը քէ « Ոչ եկի խաղաղութիւն արկանել յերկիր, այլ սուր, այլ բաժինս »: Զէ մտածուած քէ այս գուշակութիւնը՝ անոնց համար է միայն, որ չուզեն պիտի մտիկ ընել միւս խօսքերուն քէ « Ամենեքին դուք եղբարք էք »: Յայսմ գիտացեն ամենեքեան երէ իմ աշակերտք էք՝ երէ սիրիքէք զմիմեանս »: Խաղաղութիւն բողոքման, զխաղաղութիւն զիմ տամ ձեզ »:

Բ.

Այնպիսի խռովութեանց եւ կրօնական կոպիւններու առաջին պատճառ՝ բանսարկու սատանան է կրսնն սուրբ զիրք եւ աստուածաբնայ վարդապետք. եւ ասոր տարակոյս չկայ: Բայց սատանային չարութեանը գործիքով եղած ըլլալը դիտելու արժանի է մեծապէս խրատ առնելու բան է: Մեք զայս գիտեմք ու կրնատատեմք որ մեր ազգին մէջ կրօնական վեճեր ու երկպառակութիւններ սերմանողները քեպետ օտարք եղեր են, բայց այն չար սերմանքը անցընողները եղած են միշտ ազգայինք ոմանք:

Եւ նախ սրբոյն Սահակայ օրերէն մինչեւ Շնորհալի հայրապետին օրերը ազգիս մեջէն շատ մարդիկ կամայ եւ ակամայ Յունաց տէրութեանն ու անոնց եկեղեցւոյն կողմը բռնելով՝ անբիւ անիրաւութեանց ու տառապանաց պատճառ եղան ազգային անմեղ եկեղեցւոյն առաջնորդացը: Ցաւագին սրտով զանգատ կը գրէր սուրբն Սահակ առ կայսրն Թեոփոս քէ « Ոչ « հանդիպեցայ ընդունելութեան *խմում վիճակիս* (որ ի բաժնին « Յունաց) ի հրամանէ վերակացուացս սոցա. այնչափ ատեցեալ « զմեզ՝ մինչեւ զնշանագիրս անգամ ոչ ընկալան, զորս երբ « նոյն այր (սուրբն Մեսրոպ) »: — Կըրողքեր եւ Շնորհալին եօթը հարիւր տարի ետքը առ Մանուէլ կայսրը քէ « Զերդ « եկեղեցական դասք եւ ռամիկ ժողովուրդք իբրեւ զարգարու « քիւն ունին եւ զաստուածային պատուիրանաց կատարումն, « եւ զարքայութիւնն երկնից ժառանգելոյ բաւական պատճառ, « զատելն զմեզ եւ զհայնոյն... (եւ այս բազում անգամ) « ի զբարտաւորենէ գոր յատելութիւնն ծնանի եւ ի ստարանու « քենէ *ռմանց աներկեղից ի մէջն առ ձեզ հատուածելոց*, եւ « զմերս աղարտելով կարգաւորութիւն ի հանոյս ձեր կարծելով:»

Վրան հարիւր տարի հազիւ քէ անցեր էր, Լատինացիք սկսան այնպիսի քարոզիչներ դրկել Հայաստան որ իրենց տգիտութեամբն ու անխոհմն նախանձայութեամբը տակնուվրայ ըրին մեր ազգին ներքին եւ արտաքին հանգստութիւնը: Բայց անոնց ալ ըրած վնասները այնչափ չէին մեծնար՝ քէ որ իրենց խռովարարութեանը յարմար գործիք չգտնէին Ապարանցւոյն պէս, Գոնեցւոյն պէս, Ներսէս Պաղոսցիին պէս, Սիմոն Բեկին պէս, մէկ խօսքով՝ Ունիթօսաց եւ անոնց յաջորդ եւ հետեւող խումբ խումբ հռովմեական քարոզչաց պէս ազգատեսաց մարդիկ, որ մուր չմնաց որ չբռնեն Հայաստանեայց եկեղեցւոյ անարատ վարդապետութեանը վրայ, որպէս զի իրենք միայն *ուղղափառ*

ձանցցուին օտար ազգաց առջեւ, եւ անոնցմէ պատիւ գտնեն իբրեւ ճշմարտասէր անձինք:

Գ.

Գիտեն արդէն ընթերցողք քէ Վենետկոյ Մխիթարեան միաբանութիւնը ինչ պարագաներէ ստիպուած եւ ինչ կերպով 1854ին նոր յայտարարութիւն կամ դաւանանք մը տուաւ պապական արողոյն. այն դաւանութեան մէջ կրսէին Մխիթարեանք քէ « Հռովմայ եկեղեցւոյն իշխանութեանն բաժանեալ Հայերը արտաքոյ են ճշմարիտ եկեղեցւոյն Քրիստոսի: » Եւ որովհետեւ շատ մը հռովմեական աստուածաբանից խօսքին նայելով՝ « Արտաքոյ եկեղեցւոյն Հռովմայ չիք փրկութիւն, » — որ քէ սրբափ անտեղի գորցուածք է՝ շատոնց հասկըցած են ողջամիտ աստուածաբանք, — ուստի Հայոց եկեղեցւոյն անմեղ որդիքն եւս փրկութենէ անյոյս եւ արքայութենէ գորկ պիտի սեպուին այնուհետեւ՝ նաեւ Մխիթարեանց վկայութեամբը:

Եւ անա այնպիսի դաւանանքի ձեռք դնել չուզող Մխիթարեանց զկառուորներն եղանք մեք երեքին վարդապետքս որ ի Փարիզ. ուստի եւ յանձն առինք մեր կարծեցեալ անհնազանդութենէն առաջ զալիք ամենայն հայաժանքները, բշտամանքներն, ու տառապանքները, որ փոքր ի շատէ գրուած են արդէն տպագրեալ Յայտարարութեան մէջ: *Կարծեցեալ անհնազանդութիւն* ըսինք՝ ոչ միայն անոր համար որ հաստատութեամբ դրած եմք մտքերնիս քէ « Հնազանդել պարտ է Աստուծոյ առաւել քան մարդկան », այլ եւ անոր համար որ համոզուած էինք եւ եմք քէ այն դաւանութիւնը *սպորինաոր* կերպով տրուած էր՝ եւս եւ ըստ սահմանադրութեան Մխիթարեանց. ուստի անոր ձեռք չդնողը՝ եւ ոչ կրօնաւորական հնազանդութեանը դէմ գործ մը ըրած պիտի համարուէր:

Գ.

Ստոյգ զիտէինք յայմէ կողմանէ քէ այսպիսի քաջութեան մը փոխարեն ուրիշ բանի չէինք կրնար սպասել ազգային եւ օտարազգի առաջնորդներէ՝ բայց երէ նեղութեան եւ հալածանաց սակայն կարծեցինք առջի բերան քէ գուցէ Մխիթարեան միաբանութենէն զատուելիս բաւական ըլլան զմեզ այն հայաժանքներէն ազատ պահելու: Եւ անշուշտ ալ ազատ կրմնայինք՝ երէ ուղիքինք մենք եւս այն միաբանութենէն ատենով զատուած ուրիշ քանի մը անձանց պէս ինքզինքնիս յանգործութիւն զատապարտել, եւ գրեք ողջ ողջ բաղուիլ: Բայց մեր միտքը այն չէր ամենեւին, եւ այն չէր կրնար ըլլալ: Ինչքերնիս մտքերնիս այս էր որ՝ զոնէ անագան՝ մեր խղճին վկայած ճշմարտութեան կրցածնուս չափ հպատակինք. այս ինքն Հայաստանեայց եկեղեցւոյ ուղղափառութիւնը աներկիւղ հռչակեմք ու զատագովիմք, եւ Հայոց ազգիս մանկունքը առանց հայրենաւանդ ուղիղ հաւատքնին ուրացընելու հրահանգեմք ու կրքեմք:

Եղան այն միջոցին շատ մը խոհական անձինք՝ ոչ միայն մեր ազգէն, այլ եւ օտարներէն, որ բսին մեզի քէ « Անհնարին է որ կարենաք այդ ձեր վախճաններուն հասնիլ՝ քանի որ Հռովմայ արողոյն տիրապետութեանց հպատակող առաջնորդաց իշխանութեան տակն էք:» Մեր խիղճն ու փորձառութիւնն եւս կրկնայէր անոնց խօսքին ճշմարտութեանը, եւ զանազան ազդեցոյցներն իսկ օրէ օր տեսնելու վրայ էինք. բայց մէկ կողմանէ գրեթէ յոգնած ու ձանձրացած էինք մեր վրայ խօսիլ տալին՝ ազգայնոց եւ օտարաց մէկալ կողմանէ եւս մեր ազգապիտոյնն ու զաժին չափ ա չըլլայ նէ՝ մեր կարողութեանը համեմատ չափով աշխատանք որ գտնէինք ազգերնուս օգտին համար, անով զոն ըլլան անեղի կուգինք՝ քան քէ մեծամեծ գործողութեանց ձեռք զարնել:

(Նարայարութիւնն յաջորդ բերին մեջ)

(1) Մատթ. Ժ, 34: — Դուկ. ԺԲ, 54.

(2) Մատթ. ԻԳ, 8:

(3) Յովն. ԺԳ, 31:

(4) Յովն. ԺԴ, 27:

(5) Խորեն. Գ, 57:

(6) Ս. Ներս. Կլայ. Պատասխանի առաջին բզբոյ բազաւորին Հոռոմոց Մանուկի:

(1) Գործ. Ե, 29: